

اهداف تربیتی آیه ۵ سوره قصص با رویکرد مهدوی

المیرا روحی پور*

چکیده

این مقاله به تبیین «اهداف تربیتی آیه ۵ سوره قصص» می‌پردازد و مفاهیم کلیدی آیه (مانند «من»، «استضعاف»، «ائمه» و «وارثین») را در پرتو منابع تفسیری و روایی بازشناسی می‌کند.

در ادامه، رابطه معنایی این آیه با انتظار مهدوی و پیامدهای تربیتی آن برای تقویت امید، مقاومت و شناخت امام در جامعه مؤمنان تحلیل می‌شود.

آگاهی از پیام تربیتی این آیه برای بازسازی رفتارهای جمعی منتظرانه (غیر منفعل) و تقویت بنیان‌های اخلاقی - اجتماعی در مواجهه با ظلم و فتنه ضرورت دارد.

رویکرد تحقیق توصیفی - تحلیلی است بوده و یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که آیه ۵ قصص به عنوان یک «سنت الهی» معرفی می‌شود که نوید حاکمیت مستضعفان و جایگزینی عدالت به جای ستم را می‌دهد و این نوید زمینه تربیتی امید را فراهم می‌آورد.

در حوزه تربیت، پیام آیه بر تقویت سه مؤلفه محوری تأکید دارد: امید و انتظار فعال، صلابت و مقاومت ایمانی، و معرفت به امام و رهبری شایسته. نتیجه کاربردی پژوهش آن است که انتظار مهدوی باید هم‌زمان با عمل و آمادگی اجتماعی - اخلاقی ترویج شود یعنی «انتظار» به کنشی آموزشی و زمینه‌ساز ظهور تبدیل گردد.

واژگان کلیدی

اهداف تربیتی، سوره قصص، تربیت، مستضعف، وارثان، ایمان، امید، اخلاق

مقدمه

قرآن کریم به عنوان منبع وحیانی و دستور عملی زندگی، نقش بنیادی‌ای در شکل‌دادن به هویت فردی و ساختار اجتماعی جوامع ایمانی دارد. آموزه‌های قرآنی، هم به عنوان چارچوب اعتقادی و هم به عنوان نقشه راه اخلاقی و تربیتی، رفتارها و مناسبات اجتماعی را هدایت می‌کنند؛ به گونه‌ای که تعلیم و تربیت دینی از متن قرآن نشأت می‌گیرد و مطلوب‌های فردی و جمعی عدالت، امید، صبر و مسئولیت‌پذیری را ترویج می‌نماید.

مطالعه حاضر به بررسی «اهداف تربیتی آیه ۵ سوره قصص» می‌پردازد؛ آیه‌ای که نوید تغییر وضعیت اجتماعی مستضعفان و جانشینی آنان را اعلام می‌کند.

پژوهش با تکیه بر تحلیل معانی کلیدی واژگان و سیاق آیه، و با رجوع به منابع تفسیری و روایی، تلاش می‌کند پیام‌های تربیتی نهفته در این وعده قرآنی را بازشناسی و طبقه‌بندی نماید.

درک دقیق پیام‌های تربیتی آیات مربوط به عدالت و امید، برای طراحی برنامه‌های تربیتی - اجتماعی مؤثر و برای تبدیل «انتظار» به کنش سازنده در جوامع دینی ضروری است.

فقدان تحلیل یکپارچه از ابعاد تربیتی این آیه، مانع از بهره‌برداری علمی و کاربردی آموزه‌ها در حوزه‌های آموزشی، فرهنگی و سیاست‌گذاری دینی شده است؛ لذا این پژوهش به دنبال پر کردن این خلأ و ارائه گزاره‌های عملیاتی تربیتی است.

روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است؛ یعنی ابتدا متون تفسیری، روایی و لغوی مرتبط جمع‌آوری و توصیف شد و سپس از طریق تحلیل مفهومی و قرائت سیاقی، اهداف و پیامدهای تربیتی آیه استخراج و تبیین گردید. مطالعه بر مبنای مقایسه دیدگاه‌های تفسیری و بازخوانی معانی واژگان کلیدی صورت پذیرفت. تحلیل نشان می‌دهد که آیه ۵ سوره قصص فراتر از یک وعده تاریخی، یک چارچوب تربیتی فراهم می‌آورد که امید جمعی را تقویت و زمینه مقاومت اخلاقی را بنیان‌گذاری می‌کند.

سه مؤلفه محوری در پیام تربیتی آیه بازشناخته شد: (۱) تقویت امید و انتظار فعال به‌عنوان محرکی برای حرکت اجتماعی، (۲) تاکید بر صلابت و پایداری ایمانی در برابر ستم و فشار، و (۳) ضرورت معرفت و پذیرش رهبری شایسته به‌عنوان عامل سامان‌بخش تغییر.

در نتیجه کاربردی، پژوهش پیشنهاد می‌کند آموزه‌های این آیه در برنامه‌های تربیتی، آموزشی و فرهنگی به‌صورتی تلفیقی وارد شوند تا انتظار دینی به کنشی سازنده و آماده‌سازی اجتماعی برای تحقق عدالت تبدیل گردد.

وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ

اراده و مشیت ما بر این قرار گرفته است که بر مستضعفین در زمین منت نهیم و آنها را مشمول مواهب خود نماییم آنها را پیشوایان و وارثین روی زمین قرار دهیم.^۱

چرایی نزول سوره قصص و جایگاه آن در قرآن

چرا قصص؟! واژه قصص به مفهوم سرگذشت است که در آیه بیست و پنجم این سوره به کار رفته، و نام سوره از همین آیه برگرفته شده است.^۲

فرودگاه آن: به باور بیشتر مفسران و دانشمندان قرآن پژوه، این سوره مبارکه در مکه فرود آمده است. شماره آیات واژه های آن: به باور همه مفسرین این سوره از ۸۸ آیه و ۱۴۴۱ واژه و ۵۸۰۰ حرف تشکیل شده است و قاریان کوفه حروف مقطعه آن را یک آیه به شمار آورده اند.^۳

فضیلت و برکات سوره قصص:

از پیامبر گرامی آورده اند که در این مورد فرمود: کسی که سوره قصص را تلاوت کند به شمار هر کدام از مردمی که به موسی ایمان آورده و رسالتش را گواهی نمودند و یا آن حضرت را تکذیب کردند، ده حسنه به او پاداش داده می شود، و فرشته ای در آسمان ها و زمین نخواهد بود، جز اینکه در روز رستاخیز بر راستگویی او گواهی خواهد داد.^۴

دورنمای سوره قصص

این سوره با حروف اسرار آمیز مقطعه آغاز و با نوید حکومت جهانی شایستگان و شایسته کرداران ادامه می یابد. اگر بخواهیم از روزنه ای کوچک منظره این بوستان عطر آگین و روح پرور را بنگریم، از جمله با این گلها و گل بوته ها روبرو می گردیم:

وعده خدا و سنت او بر پیروزی حق طلبان

قدرت نمایی شگفت آور خدا

شاهکاری دیگر

و ما او را به مادرش بازگرداندیم

هجرت تاریخی موسی

^۱ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ص ۲۷

^۲ طبرسی، تفسیر مجمع البیان، ص ۴۷۱

^۳ همان ۴۷۲

^۴ همان ۴۷۳

در کاخ فرعون

انگیزه موسی

دجال گری و حق ستیزی فرعون

آخرین امید

اراده تاریخ ساز خدا و صدها نکته و اندرز دیگر....^۵

شناخت فضای نزول آیه با تکیه بر واژگان کلیدی

واژگان کلیدی آیه یاد شده عبارتند از:

"من": این واژه یا همان "منت" به معنای نعمت سنگین است^۶

و با توجه به آیه و فضای نزول آن، منت در اینجا به معنای حاکمیت بنی اسرائیل مستضعف بر فرعونیان مستکبر است و با توجه به فضای نزول این آیه در وضعیت استضعاف مسلمانان مکه، متضمن بشارت به حاکمیت آنان بر فرعونیان قریش است.^۷

"استضعاف": با توجه به اینکه آیات ۲ تا ۶ سوره قصص به ماجرای حضرت موسی (ع) و فرعونیان می پردازد، میتوان فهمید که مقصود از "مستضعف"، کسی است که در اثر ظلم دیگران (همچون فرعونیان)، دچار ضعف شده باشد. اصطلاح "استضعاف" در آیات دیگر قرآن نیز آمده است که با توجه به آیات قبل و بعد، مفهوم آن بهتر مشخص می شود؛ مانند آیه ۷۵ سوره اعراف که "استضعفوا" به مستضعفان با ایمان معنا شده است؛ زیرا آیات ۷۳ تا ۷۹ سوره اعراف، به ماجرای قوم حضرت صالح (ع) می پردازند و اینکه خداوند آنان را جانشینان قوم "عاد" قرار داد و در زمین مستقر ساخت، اما به سبب نافرمانی دچار عذاب و هلاکت شدند.

در یک معنای وسیع می توان گفت: از منظر قرآن کریم، مستضعف کسی است که دچار ضعف باشد اما در این ضعف و ناتوانی، مقصر نباشد؛ یعنی یا به واسطه ستم دیگران به ضعف کشیده شده و یا به جبر وضعیت و محیط، در ضعف و ناتوانی قرار گرفته است.

اکنون میتوان نتیجه گرفت که با توجه به مفاهیم آیات مذکور و با تکیه بر فضای نزول آیه پنجم سوره قصص است و نیز با عنایت به مجهول بودن "استضعفوا" در این آیه منظور از مستضعفان کسانی از مومنان مکه یا بنی اسرائیل هستند که خود نقشی در ناتوانی شان نداشته باشند و خوی ستم گری زورمداران، آنها را به استضعاف کشیده باشد.^۸

^۵ همان صص ۴۷۳، ۴۷۴

^۶ راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص ۷۵۸

^۷ قرائتی، تفسیر نور، ص ۱۸

^۸ باباعلی، ف، تقدیسی، م، نکونام، ج، بررسی فضای نزول آیه وارثان زمین با تکیه بر تفاسیر فرقین، صص ۳۵، ۳۶

"ائمه": کلمه امام به معنای کسی آمده است که مردم از او پیروی می کنند و دنباله رو او هستند.^۹

در این آیات (قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا)^{۱۰} ۱۲۴ بقره و یا آیه ۲۴ سجده میخوانیم: (وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ)^{۱۱} در این آیات از امامانی یاد شده که به خیر و سعادت و هدایت دعوت می کنند؛ اما در مقابل ایشان ، قرآن کریم به "ائمه کفر" نیز اشاره می کند که به ضلالت و آتش دوزخ فرا می خوانند.

آیات (وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يُنصَرُونَ)^{۱۲} و یا آیه (وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ)^{۱۳} بنابراین، کسی که مردم پیرو او باشند، امام آنان است، اعم از اینکه دعوت کننده به خیر و هدایت باشد یا به شر و ضلالت؛ و طبعاً مردم نیز بر اساس اینکه چه کسی امام خود قرار داده اند، یا بهره مند از هدایت و سعادت می شوند و یا گرفتار در ضلالت و شقاوت.

با تامل در معنای ائمه در قالب آیات یاد شده، میتوان نتیجه گرفت که منظور از ائمه در آیه ۵ سوره قصص، پیشوایی و وراثت مستضعفان مکه خواهد بود که سایر مردم در امور خیر به آنان اقتدا خواهند کرد و خداوند این نعمت سنگین و بزرگ را به آنان وعده داده است.^{۱۴}

وارثین در معنای واژه "وارثین" در این آیه علاوه بر ارث مالی میتوان بر توارث معنوی نیز توجه کرد ، چرا که راغب به ذیل آیه ۶ سوره مریم (يَرْثِي وَيَرِثُ مِنْ آلٍ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا)^{۱۵} می نویسد: یعنی " وارثه النبوه والعلم و الفضيله دون المال"^{۱۶}

نظر قتاده این است که "وارثین"، یعنی کسانی که پس از فرعون و قومش سرزمین مصر را به ارث بردند.^{۱۷} ابن عطیه و به تبع وی ابوحیان نیز به نقل از قتاده، وارثین را به کسانی که وارث حکومت سرزمین مصر و شام شدند ، تفسیر کردند.^{۱۸}

اما از سیاق و فضای آیه میتوان نتیجه گرفت که قوم بنی اسرائیل برای نمونه بیان شده اند و از آنجا که این آیه در فضای مکه نازل شده، مخاطب قرآن، مومنان به ضعف کشیده شده مکه هستند که وارثان زمین خواهند بود.^{۱۹}

^۹ راغب اصفهانی ، مفردات الفاظ القرآن ، ص ۸۷

^{۱۰} بقره، ۱۲۴

^{۱۱} سجده، ۲۴

^{۱۲} قصص، ۴۱

^{۱۳} توبه، ۱۲

^{۱۴} باباعلی ، ف، تقدیسی،م،نکونام ، ج ، بررسی فضای نزول آیه وارثان زمین با تکیه بر تفاسیر فرقین، ص ۳۷

^{۱۵} مریم، ۶

^{۱۶} راغب اصفهانی ، مفردات الفاظ القرآن، ص ۸۶۳

^{۱۷} باباعلی ، ف، تقدیسی،م،نکونام ، ج ، بررسی فضای نزول آیه وارثان زمین با تکیه بر تفاسیر فرقین، ص ۳۷

^{۱۸} همان ، ص ۳۷

^{۱۹} همان ، ص ۳۸، ۳۹

نداشته باشند، خداوند را آزادانه عبادت کنند و چیزی را شریک او قرار ندهند.^{۶۴}

قطعا ظهور حضرت مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف می تواند یکی از مصادیق اتم این وعده الهی باشد که در برخی دیگر از آیات قرآن کریم نیز بدان اشاره شده، منتی اسب بر مستضعفان و خوار شمرده شدگان، وسینه ای است برای پیشوا و مقتدا شدن آنان و مقدمه ای برای وراثت خلافت الهی آن ها در روی زمین می باشد.^{۶۵}

۴: پرورش " صلابت ایمانی " در مواجهه با فتنه های آخرالزمان

از مقوله های سیاسی - اجتماعی که تقریباً همه حکومت ها به آن دست به گریبان هستند مسائله فتنه و فتنه انگیزی است که در شرایط خاص محیطی و سیاسی اجتماعی، امکان بروز و ظهور می یابد.

فتنه در لغت به معنای امتحان، ابتلاء و آزمایش و در اصل، به معنای قرار دادن طلا در آتش، برای ظاهر شدن میزان خوبی آن از بدی است و به گفته بعضی، گذاشتن طلا در آتش برای خالص شدن از ناخالصی ها است.^{۶۶}

یکی از عوامل ایجاد فتنه، تبعیت از هوای نفس یا شیطات درون است.^{۶۷}

راه ها و شیوه های مبارزه با فتنه بسیاری است که ما در این مختصر به نمونه های از آن اشاره می کنیم.

اخلاص

یکی از مهمترین دستگیره های رهایی بخش در رویارویی با فتنه هایی که دین و اعتقاد انسان را هدف می گیرند، اخلاص است. خداوند به اخلاص در دین در آیات متعددی از قرآن اشاره فرموده است.

اهمیت اخلاص در معصون ماندن از فتنه ها با توجه به آیات سوره "صاد" روشن می شود؛ آنجا که ابلیس لعین پس از دریافت مهلت از خداوند به عزت او سوگند می خورد که همه آدمیان را گمراه نماید جز بندگان که خود را برای خداوند خالص کرده باشند: قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ

در این آیه کریمه تسلط شیطان بر بندگان مخلص خداوند نفی شده است و همین نکته قوت مهمی است که مخلصین در رویارویی با فتنه ها از آن برخوردار باشند.

پس نه تنها فتنه ها در ثبات عقیده و ایمان مخلصین اثرسوئی ندارد بلکه مخلصان می توانند راهنمای دیگران نیز در هنگام بروز فتنه و جامعه باشند و آنها را از هلاکت سقوط در فتنه برهانند.^{۶۸}

^{۶۴} طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ص ۲۰۹/۱۵

^{۶۵} مقدس، ایمان به وعده های الهی و هدفمندی زندگی از منظر قرآن کریم، ص ۲۸۵

^{۶۶} عنکبوت، ۲

^{۶۷} مفاتیح الجنان، فصل هشتم، بخش مناجات خمسہ عشر

^{۶۸} توکلی، فتنه های آخرالزمان و راه نجات از آن، ص ۱۰۲

معرفت امام

معرفت امام، رکن رکن دین است به طوری که حتی با شناخت خدا و رسول او اگر شخص، امام زمان خود را نشناسد و بمیرد جاهلانه مرده است. پس از شناخت امام از مهم ترین اموری است که انسان را از ظلمت گمراهی به روشنایی هدایت وارد می کند.

و البته این معرفت باید از طریق صحیح و از جایگاه شایسته خود یعنی از کتاب خدا و سنت پیامبر گرفته شده باشد. در این صورت انسان را در گردباد فتنه ها و شداید مستحکم نگه می دارد.

امام می فرماید: هر کس دین خود را از خدا و پیامبرش برگیرد اگر کوه ها سست شوند اون سست نمی شود و کسی که دین خود را از دهان این و آن بگیرد همان افراد او را از دین برمی گردانند.

دستگیره محکمی که انسان در دوران غیبت و در هجمه فتنه ها می تواند با دست بازیدن به آن خود را از سقوط و هلاکت حفظ کند. شناخت امام و معرفت نسبت به مقام والای او در پیشگاه خدا و در نظام خلقت و نیز تسلیم در مقابل اوامر و نواهی اوست.^{۶۹}

عمل بر اساس یقین و تقوا

باید دانست که اگر انسان با تقوا به خدای متعال توکل کند، خدا نیز برای رهایی او از فتنه گشایشی حاصل می نماید، همچنان که امیرالمومنین علی علیه السلام می فرماید: "آگاه باشید؛ آن کس که تقوای الهی پیشه کند و از خدا بترسد، خداوند راهی برای رهایی از این فتنه ها به روی او می گشاید و با نور هدایت از تاریکی ها می گریزد."^{۷۰} رجوع به قرآن: در فضای فتنه که حق و باطل به هم آمیخته شده است و گرد و غبار چنان به هوا برخاسته که نه راه حق را میتوان تشخیص داد و نه جاده های انحرافی را یکی از بهترین معیارها برای تشخیص حق از باطل، رجوع به قرآن است.

پیامبر اکرم (ص) نیز در حدیثی، معیار عبور از فتنه ها را چنین بیان می فرماید: "زمانی که فتنه ها چون ظلمت تاریکی یک پارچه، شما را فرا گرفت، پس به قرآن پناه ببرید."^{۷۱}

^{۶۹} توکلی، فتنه های آخرالزمان و راه نجات از آن، ص ۱۰۰

^{۷۰} علامه رضی، نهج البلاغه، ص ۴۶۹

^{۷۱} کافی، محمد بن یعقوب، ص ۵۹۹

تیزهوشی و آگاهی در مقابل سران فتنه

هوشیاری در برابر فرصت طلبان، یکی دیگر از راه های مبارزه با فتنه های اجتماعی است. امام علی در جمله ای حکیمانه، به همگان سفارش می کند که در فتنه های اجتماعی، هوشیاری خود را حفظ کنند و مواظب باشند در دام فرصت طلبان فتنه انگیزان گرفتار نشوند و مورد سوء استفاده آنان قرار نگیرند: "در فتنه ها همچون شتر دو ساله باش؛ نه پشی دارد تا سوارش شوند و نه پستانی تا شیرش را بدوشند".^{۷۲}

چنگ زدن به ریسمان اهل بیت علی

یکی دیگر از راه های در امان ماندن از آسیب های فتنه، تمسک به اهل بیت پیامبر اسلام (ص) است. این سفارشی است که رسول اکرم (ص) برای نجات از فتنه های بعد از خود، به برخی از یارانش نمودند که: «ای عمار! بعد از من فتنه هایی رخ خواهد داد.

در آن شرایط از علی و حزب علی علیه السلام پیروی کن؛ چرا که علی با حق است و حق با علی...»^{۷۳}

نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف واکاوی اهداف تربیتی آیه ۵ سوره قصص نشان داد که این آیه نه صرفاً یک گزارش تاریخی، بلکه بیانی از سنت پایدار الهی در استقرار عدالت و حاکمیت مستضعفان است.

یافته ها آشکار ساخت که این آیه سه محور اساسی برای تربیت جامعه ایمانی ارائه می دهد: نخست، تقویت امید و انتظار فعال به عنوان موتور حرکت جمعی؛ دوم، تأکید بر صلابت و استقامت ایمانی در برابر ظلم؛ و سوم، ضرورت شناخت امام و پذیرش رهبری شایسته برای سامان دهی حرکت اجتماعی این نتایج مستقیماً به پرسش اصلی تحقیق که درباره تبیین پیام های تربیتی آیه و کارکرد آن در تربیت منتظرانه بود، پاسخ می دهد و نشان می دهد که آموزه های قرآنی می توانند الگویی کارآمد برای تربیت جامعه منتظر و عدالت محور فراهم آورند.

نوآوری این پژوهش در آن است که با تلفیق تحلیل مفهومی واژگان آیه و منابع روایی و تفسیری، تصویری منسجم از پیوند میان انتظار مهدوی و اصول تربیت ایمانی ارائه می کند؛ رویکردی که کمتر در مطالعات پیشین به صورت یکپارچه دنبال شده است.

با این حال، تحقیق از محدودیت هایی نظیر وابستگی به منابع تفسیری کلاسیک و عدم بهره گیری از داده های میدانی برای سنجش تأثیر تربیتی در جوامع معاصر برخوردار است.

^{۷۲} علامه رضی، نهج البلاغه، ص ۴۶۹

^{۷۳} مجلسی، بحار الانوار، ص ۳۲۷

با توجه به این محدودیت‌ها، پیشنهاد می‌شود مطالعات آینده به بررسی میدانی اثرگذاری آموزه‌های این آیه در برنامه‌های آموزشی و فرهنگی پردازند و نیز با رویکرد میان‌رشته‌ای، پیوند این مفاهیم با علوم تربیتی و جامعه‌شناسی دینی را گسترش دهند.

به لحاظ کاربردی، یافته‌های این پژوهش می‌تواند در تدوین سیاست‌های تربیتی و فرهنگی نهادهای آموزشی و دینی مورد استفاده قرار گیرد؛ به‌ویژه برای پرورش امید اجتماعی، تقویت مقاومت ایمانی و نهادینه‌سازی مفهوم رهبری شایسته بدین ترتیب، تحقیق حاضر ضمن پاسخ به پرسش‌های اصلی خود، گامی در جهت فهم عمیق‌تر پیوند میان متن وحی و نیازهای تربیتی جوامع معاصر برداشته و افقی تازه برای پژوهش‌های آتی در حوزه تربیت قرآنی ترسیم کرده است.

منابع و مآخذ

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

* مکارم شیرازی، ناصر، سال ۱۳۸۸، جلد شانزدهم، چاپ سی ام، تهران: دارالکتب الاسلامیه

* طبرسی، شیخ ابوعلی الفضل بن الحسن، سال ۱۳۸۰، مجمع البیان، تحقیق علی کرمی، جلد ۱۰، تهران: وزارت

فرهنگ و ارشاد اسلامی

* راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، لبنان _ سوریه: انتشارات دارالعلم الدار الشامیه، ۱۴۱۶ق

* قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن، ۱۳۸۳ ش

* بابا علی، ف؛ تقدیسی، م؛ نکونام، ج، بررسی فضای نزول آیه وارثان زمین با تکیه بر تفاسیر فریقین، دو فصلنامه

پژوهشی تطبیقی، سال ۷، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۰

* مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، چاپ یازدهم، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۶۷

* زهادت، عبدالمجید، تعلیم و تربیت در نهج البلاغه، چاپ ۶، سال ۱۳۹۲، قم

* پایدار، ز؛ دژآباد، ح، ارزیابی رهیافت های مفسران فریقین ذیل آیه ۵ سوره قصص، سال ۱۳۹۳، نشریه انتظار موعود

* بحرانی، سیدهاشم، تفسیر البرهان، جلد دوم سال ۱۳۹۰، قم

* فیض کاشانی، محمد حسین، ترجمه تفسیر شریف صافی، جلد ۵، سال ۱۳۸۶ قم: دفتر نشر نوید اسلام

* طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، جلد ۲۰، موسسه: الاعلمی للمطبوعات _ لبنان _ بیروت، چاپ

۱۳۹۰، ۲_ق

* مقدس، ح؛ کارخانه، ج، ایمان به وعده های الهی و هدفمندی زندگی از منظر قرآن کریم، فصلنامه مطالعات

قرآنی _ سال یازدهم، زمستان ۱۳۹۹

* قمی، عباس، مفاتیح الجنان، مناجات خمس، فصل هشتم بخش مناجات، ناشر: جاویدان، سال انتشار: ۱۳۴۰

* توکلی، صدیقه، فتنه های آخرالزمان و راه نجات از آن، فصلنامه علمی، ترویجی پژوهش های مهدوی، سال پنجم،

شماره ۱۸، پاییز ۱۳۵۳

* مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، جلد ۳۶، تهران: نهاد کتابخانه های عمومی کشور، سال ۱۳۹۲